

УДК 343.31

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.3.22>

АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ОБ'ЄКТА СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ

Федишин Ілона Мар'янівна,

orcid.org/0009-0005-5546-7139

ад'юнкту кафедри кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ

Стаття висвітлює комплексне дослідження актуальних питань щодо об'єкта складів кримінальних правопорушень, що посягають на діяльність державних та громадських діячів в Україні. В статті загально згадано проблему визначення об'єкта складу кримінального правопорушення в українському кримінальному праві. Аналізуючи різні концепції до визначення об'єкта кримінального правопорушення, автор вказує на відсутність єдиного підходу до цього питання в законодавстві. Зазначено, що поки що в Кримінальному кодексі України не закріплено поняття «об'єкт складу кримінального правопорушення», хоча у проекті нового КК України таке положення передбачено. В статті аналітично та критично узагальнено напрацювання науки кримінального права щодо об'єкта складів кримінальних правопорушень передбачених ст. 112, ч. 2 ст. 163, ст. 344, ст. 346, ст. 351, ст. 351-1, ст. 351-2 КК України. Наголошено на значущості концепції національної безпеки в умовах реального злочину агресії та зазначено позицію автора на визначення поняття «національна безпека». Особлива увага приділяється законодавчим ініціативам щодо вдосконалення кримінального законодавства з охорони державної та громадської діяльності. Вперше обґрунтовану характеристику об'єкта (загального, родового і безпосереднього) складів кримінальних правопорушень, що посягають на діяльність державних та громадських діячів подано комплексно, а не щодо окремої статті КК України. Автор вказує також на недоліки в положеннях кримінального законодавства (в контексті кримінальних правопорушень проти державного та громадського діяча), пропонує шляхи їх вирішення. Підкреслено важливість правового захисту діяльності державних та громадських діячів у контексті сучасних викликів і загроз. Висновки автора підкріплені науковими джерелами. Висновки статті є внеском у сучасну теорію кримінального права та застосування їх в практичній діяльності.

Ключові слова: об'єкт складу кримінального правопорушення, державний діяч, громадський діяч, національна безпека, кримінальне правопорушення.

Fedyshyn Ilona. Actual approaches to understanding the object of criminal offenses encroaching on the activities of state and public figures

The article covers a comprehensive study of topical issues related to the object of criminal offenses encroaching on the activities of state and public figures in Ukraine. In the article, the author makes a general reference to the problem of determining the object of a criminal offense in Ukrainian criminal law. Analyzing various concepts to define the object of a criminal offense, the author points out that there is no single approach to this issue in legislation. It is noted that the Criminal Code of Ukraine does not yet enshrine the concept of "object of a criminal offense", although the draft of the new Criminal Code of Ukraine provides for such a provision. The article analytically and critically summarizes the developments of criminal law science regarding the object of criminal offenses according to Art. 112, Part 2 of Art. 163, Art. 344, Art. 346, Art. 351, Art. 351-1, Art. 351-2 of the Criminal Code of Ukraine. The author emphasizes the importance of the concept of national security in the context of a real crime of aggression and states the author's position on the definition of the concept of "national security". Particular attention is paid to legislative initiatives to improve criminal legislation on the protection of state

and public activities. For the first time, a substantiated characterization of the objects (general, generic and direct) of criminal offenses encroaching on the activities of state and public figures is presented in a comprehensive manner, and not in relation to a separate article of the Criminal Code of Ukraine. The author also points out the shortcomings in the provisions of criminal law (in the context of criminal offenses against statesmen and public figures) and suggests ways to address them. The author emphasizes the importance of legal protection of the activities of state and public figures in the context of current challenges and threats. The author's conclusions are supported by scientific sources. The conclusions of the article are the contribution to the modern theory of criminal law and their application in practice.

Key words: *object of a criminal offense, statesman, public figure, national security, criminal offense.*

Вступ. Об'єкт кримінального правопорушення: дехто вважає, що все із цією категорією зрозуміло та подальших досліджень не потребується, інші – досі сперечаються щодо поняття і змісту та шукають авторські рішення. Також, сучасна юридична практика та наукові праці свідчать про відсутність комплексного дослідження проблематики об'єкта кримінальних правопорушень, що посягають на державних та громадських діячів (дана дефініція вживається так як це вказано у відповідних статтях Кримінального кодексу України (далі – КК України) і не є позицією автора, аргументація якої є предметом окремого дослідження). Це свідчить про зацікавленість наукової спільноти і потребу комплексного дослідження. Причому, в реаліях повномасштабної війни це набуває особливої значущості. Оскільки, загроза даним особам посягає також на функціонування демократичного устрою та збереження соціальної стабільності загалом. У таких умовах ефективна кримінально-правова охорона їх діяльності є необхідною для забезпечення повного захисту прав та інтересів громадян, а також збереження нормального функціонування державних інститутів. Наука кримінального права не може стояти осторонь цих процесів.

Виклад основного матеріалу. Проблема загального визначення об'єкта складу кримінального правопорушення існує у науці кримінального права досі, особливо коли йдеться про кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною діяльності державних та громадських діячів. Підґрунтя для наукових роздумів щодо об'єкта науковці знаходили в чинному КК України, де є задекларовано правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки,

довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства (ч. 1 ст. 1 КК України) [1].

Об'єктом кримінального правопорушення може бути тільки те, що потерпає внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Водночас, думки як назвати те «щось», що страждає від кримінально-протиправного посягання, розділились. Простим рішенням даного питання є закріплення в кримінальному законі поняття «об'єкт складу кримінального правопорушення». Проте, поки цього не сталося. Однак, в тексті проекту нового КК України це передбачено так: об'єктом складу кримінального правопорушення є соціальна цінність, якій спричинюється шкода (стаття 2.2.1.) [2].

Незважаючи на це, досі найпопулярнішою та загально визнаною є інша концепція – «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини». Так, зокрема, вважають В. Тацій [3, с. 35], Ю. Пономаренко [4, с. 207], М. Коржанський [5, с. 147], В. Навроцький [6, с. 529], В. Гришук [7, с. 194], В. Горбачевський [8, с. 51], Ю. Александров [9, с.78], В. Сташис [10, с. 96], В. Конопельський, В. Меркулова [11, с. 105], В. Туляков, Н. Мирошниченко, Д. Балабанова [12, с. 43], В. Борисов, О. Пащенко [13], В. Тихий [14; с. 15, с. 26] та інші. Професор О. Литвинов таке бачення на об'єкт називає «радянським підходом» [16, с. 86]. Це справедливо, оскільки воно було сформоване та домінуюче в радянський період. Водночас, автор не критикує цей підхід і визнає, що найбільш виваженою й апробованою практикою залишається концепція суспільних відносин як об'єкта злочину [16, с. 87].

Докази цієї концепції також можна знайти в положеннях чинного кримінального

законодавства (ст. ст. 1, 2, 11 КК України). Наприклад, вказівку в ч. 2 ст. 1 та ст. 11 КК України про суспільну небезпеку діяння як ознаку кримінального правопорушення, положення ч. 1 ст. 2 КК України про суспільну небезпечність як підставу кримінальної відповідальності.

Під об'єктом кримінального правопорушення в науковій літературі також розуміють: цінності, інтереси, соціальні блага (С. Б. Гавриш [17], П. С. Матишевський [18], Є. В. Фесенко [19], Ю. В. Баулін [20, с. 14], П. Л. Фріс [21, с. 119]); захищений законом інтерес (І. В. Самощенко [22, с. 114]); правовідносини (С. Я. Лихова [23, с. 17-79]); правопорядок (О. М. Костенко [24, с. 27]); соціальна оболонка особистості – сукупність суспільних відносин, сформована як єдність і взаємодія особистості та середовища (В. М. Трубников [25, с. 87]); конкретні фізичні особи або соціальні спільноти осіб (В. О. Туляков [26, с. 237]); права й свободи (Т. А. Павленко [27, с. 99]); сфери життєдіяльності людей (В. П. Ємельянов [28, с. 181]).

Розмірковую, що немає підстав відмовлятися від апробованої десятиліттями концепції об'єкта складу кримінального правопорушення як суспільних відносин.

Опираючись на триступеневу класифікацію об'єкта кримінального правопорушення, проаналізуємо кримінальні правопорушення, що передбачають відповідальність за посягання на діяльність державних та громадських діячів. Предметом даного аналізу є кримінальні правопорушення передбачені ст. 112, ч. 2 ст. 163, ст. 344, ст. 346, ст. 351, ст. 351-1, ст. 351-2 КК України. Аналітика вказаних кримінально-правових заборон свідчить про те, що у цих статтях криміналізовані різні форми суспільно небезпечного впливу (посягання на життя, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, втручання, перешкоджання, погроза, насильство) на державного чи громадського діяча. Ці кримінальні правопорушення вчиняються під час виконання ними державної або громадської діяльності чи у зв'язку з нею. Однак, саме формулювання узагальнюючої назви предмета цього дослідження як «кримінальні правопорушення, що посягають на діяльність державних та

громадських діячів» спонукає на висновок щодо міжродового характеру об'єкта, оскільки він об'єднує кримінальні правопорушення, що містяться в різних розділах Особливої частини КК України. Поняття міжродовий об'єкт колись виокремлювався радянськими вченими, однак зараз є неактуальним та не підтримується доктринальним українським правом. В цьому випадку питання як називати кримінальні правопорушення, що об'єднуються за принципом кримінально-правової охорони підгрупи схожих суспільних правових відносин, наприклад, суспільних відносин, що забезпечують захист від посягань на порядок здійснення законної державної чи громадської діяльності, залишається відкритим. З одного боку, це ширше за родовий об'єкт, бо такі правовідносини виходять за межі одного родового об'єкту, а з іншого боку, очевидно, що вони є вужче ніж суспільні відносини одного розділу КК України і це вже більш схоже на видовий об'єкт (згідно з чотириступеневою класифікацією об'єкта складу кримінального правопорушення).

Загальний об'єкт кримінального правопорушення не виступає в якості розмежувальної ознаки, тому не зосереджуватимось на його характеристиці окремо щодо досліджуваних складів кримінальних правопорушень.

Розуміння родового об'єкта складу кримінального правопорушення (сукупність суспільних відносин, на які посягає однорідна група кримінальних правопорушень) є більш цінним в правозастосовній діяльності та має важливіше практичне значення. Загальноприйнятим (однак, не без критики) є положення про те, що родовий об'єкт слід шукати в назві розділу Особливої частини КК України, де та чи інша стаття знаходиться.

Якщо об'єкт це те на що посягає кримінальне правопорушення, то чи можна резюмувати, що при посяганні на законну діяльність державних та громадських діячів дані кримінальні правопорушення можуть мати спільний родовий об'єкт? Чи може бути єдиний родовий об'єкт для кримінальних норм, що забезпечують кримінально-правову охорону діяльності державних та громадських діячів в Україні? Як, наприклад, прослідковується

у випадку із кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з кримінально-правовою охороною діяльності суддів, які здебільшого згруповані в окремому розділі XVIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» (зокрема, ст. ст. 376, 377, 378, 379 КК України). Щодо державного та громадського діяча – відповідь на даний час видається негативною. Адже, по-перше, досліджувані кримінальні правопорушення, знаходяться в різних розділах Особливої частини КК України. По-друге, особа потерпілого або його законна діяльність не є принципом класифікації об'єкта складів кримінальних правопорушень.

Відповідальність за посягання на життя державного та громадського діяча міститься у розділі I Особливої частини КК України – «Злочини проти основ національної безпеки України» в ст. 112 КК України. Родовим об'єктом цього кримінального правопорушення виступають суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України [29, с. 29; 30, с. 7; 31, с. 29; 32, с. 166; 33, с. 157; 34, с. 26; 35, с. 19]. Науковці О. Дудоров, Є. Письменський [36, с. 26] та О. Плужник [37, с. 19] зазначають, що родовим об'єктом є національна безпека України в різних її сферах, ігноруючи слово «основи», яке передбачено в назві розділу. Тому, зупинімось на цьому детальніше. Зважаючи на назву розділу, кримінальне законодавство захищає не національну безпеку загалом, а її основи. Є два варіанти чому: 1) так було задумано законодавцем і це цілком відповідає завданням кримінального законодавства; 2) це пов'язано із застарілою термінологією, оскільки попередник чинного Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року [38] носив назву Закон України «Про основи національної безпеки України» (від 19 червня 2003 року) [39]. О. Кияшко в своєму дослідженні пропонує у зв'язку із цієї причиною змінити назву розділу I Особливої частини КК України на «Злочини проти національної безпеки України» [40, с.78]. В. Боровенко також звертає увагу: «назву розділу бажано взаємоузгодити із Законом України «Про національну безпеку», оскільки «основ» вже немає» [41, с. 210]. Видається, що переймену-

вання цього розділу може не виявитися доцільним, оскільки збереження терміну «основи національної безпеки України» краще відповідає конкретним потребам і контексту кримінальних правопорушень, що в ньому передбачені. Оскільки, ймовірною ідеєю законодавця є наголос на те, що положення цього розділу зорієнтовані саме на базові засади і не окреслюють всіх аспектів безумовно складного явища «національна безпека», в яку також входить захист інтересів людини, безпечні умови життєдіяльності, добробут громадян тощо (а ці суспільні цінності регулюються іншими розділами Особливої частини відповідно).

Аналізуючи далі, саме використання поняття «основи», дає підказку шукати відповіді, насамперед, в Конституції України [42]. Так, ст. 1 Конституції України закріплює ознаки України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Відповідно кримінальні правопорушення розділу I Особливої частини КК України посягають на існування України як такої. Проте, визначення поняття «основи національної безпеки» в Конституції України відсутнє. Натомість Конституція України відсилає до законів, а саме в ст. 92 вказано: «Виключно законами України визначаються основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку» [42]. Звернемо увагу, що в Конституції України також оперують поняттям «основи національної безпеки». Доцільно також звернутись до ст. 17 Конституції України, де вказано, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [42]. Розцінюємо це як основний зміст і те підґрунтя, що стало базою для формування поняття «основи національної безпеки».

Американський дипломат та науковець Кім Голмс заявив, що перш ніж аналізувати різні визначення явища національної безпеки є важливо зрозуміти деякі поняття, які включає в себе цей термін. Перше – це поняття сили. Передбачається певний ступінь контролю над тим, до якої міри зовнішні сили можуть зашкодити

країні. Друге важливе поняття – військова потужність. Це сукупність всього військового потенціалу і можливостей збройних сил, водночас, це потенціал, який може бути фактично і не використаний. Третій аспект – це національна оборона. Виступає як здатності збройних сил держави захищати суверенітет держави і життя її громадян [43, с. 18].

Вважаю, є необхідність діалектичного підходу до розуміння національної безпеки. Такий підхід дозволяє розуміти національну безпеку як результат постійної боротьби, взаємодії та трансформації протилежних сил й інтересів. Оскільки, зараз в контексті повномасштабного вторгнення Російської Федерації концепція національної безпеки України зазнала значних змін, виникли проблеми і були необхідні подальші рішення. До таких аспектів можна віднести: появу реальної загрози злочину агресії і нових викликів пов'язаних із нею; підсилення важливості міжнародного співробітництва; підвищення військового потенціалу Збройних Сил України тощо. Професор О. Чуваков в своєму дослідженні висновує, що «національна безпека» є конкретно історичною категорією, що видозмінюється в залежності від існуючих соціально-політичних, економічних, духовно-ідеологічних й інших умов, які склались на певному етапі розвитку держави [44, с. 40]. Солідарних поглядів є науковиця З. Чуйко, яка наголошує на динамічності політико-правового режиму (розуміючи під цим словосполученням національну безпеку) [45, с. 139].

Також аргументом на користь цього підходу є трансформація національного законодавства. Так, Закон України «Про національну безпеку України» прийнятий 21 червня 2018 року прийшов на зміну Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року. На етапі визначення основних понять вже можна замітити різницю ставлення законодавців до концепту національної безпеки. Так, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національною безпекою України визнається захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реаль-

них та потенційних загроз [38]. В чинній редакції, якщо порівнювати, дана дефініція зазнала суттєвих змін. Оскільки, в ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» зазначалось, що національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [39].

Обидва поняття відображають його як захищеність національних інтересів, але Закон України «Про основи національної безпеки України» значно ширше описував це поняття, включаючи також захист інтересів людини і громадянина, сталий розвиток суспільства, правоохоронну діяльність, боротьбу з корупцією, охорону здоров'я, освіту та науку, культурний розвиток, захист екології тощо. Натомість, в чинному нормативно-правовому акті законодавець обмежився лаконічнішим, узагальненим формулюванням, а «націо-

нальна безпека» у цьому визначенні сто-сується захисту національних (державних) інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз. В Законі України «Про національну безпеку України» законодавець поряд із категорією «національна безпека» також виокремлює поняття «державна безпека» і «воєнна безпека», які співвідносяться між собою як ширше («національна безпека») та вузьчі («державна безпека», «воєнна безпека»). Так, державна безпека відрізняється від національної умовою, що перша включає лише загрози «невоєнного характеру». А воєнна безпека, навпаки, включає захищеність тільки від воєнних загроз. Це свідчить про те, що національна безпека за своїм змістом є більш ширшим поняттям порівняно з державною та воєнною безпекою, включаючи їх у себе.

Дослідник питання глобальної безпеки, зокрема в контексті воєнних конфліктів у Африці, Семюель Макінда визначав безпеку як «збереження норм, правил, інститутів і цінностей суспільства ... включаючи всіх його людей ... від воєнних і невоєнних загроз» [46, с. 281]. Водночас, французький юрист Ж. Ведель розглядав безпеку через призму діяльності: «безпека – це діяльність, спрямована на упередження небезпеки, яка загрожує колективу чи приватним особам, починаючи від запобігання змов проти безпеки держави і закінчуючи запобіганням нещасних випадків» [47, с. 152].

Можна зробити висновок, що національна безпека – це одночасно і стан захищеності і діяльність із забезпечення цього стану.

У монографічному дослідженні з проблем національної безпеки О. Бодрука, О. Гончаренка, Е. Лисицина вона розуміється як «ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави» [48, с. 6]. Однак, ступінь – це порівняльна величина, що характеризує розмір, інтенсивність чогонебудь [49, с. 807] і вважаю таку характеристику не доречною для пояснення змісту концепту національної безпеки. В. Антонов дає майже аналогічне визначення, однак доречніше замінює слово «ступінь захищеності» на «стан захищеності» [50, с. 33]. Професори О. Бантишев та О. Шамара мають інтегральний підхід

до визначення національної безпеки і розглядають національну безпеку як цілісну систему, що включає у себе суспільні відносини, суспільну свідомість, інститути суспільства та їхню діяльність, які сприяють або заважають реалізації національних інтересів [51, с. 6].

Висновуючи із вищенаведеного, національну безпеку окреслимо як стан, досягнутий в результаті цілеспрямованих заходів держави із забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки, а також підвищення загальної здатності і готовності до виявлення, запобігання та подолання загроз національним інтересам. А також пропонуємо таке формулювання родового об'єкту складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 112 КК України: суспільні відносини, які забезпечують захищеність основних національних інтересів України: державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших від реальних та потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру.

Злочин передбачений ст. 112 КК України належить до так званих двооб'єктних кримінальних правопорушень, тобто таких, де суспільно-небезпечне діяння завжди посягає одразу на два безпосередні об'єкти (безпосередній об'єкт – частина родового об'єкта, що являє собою конкретне, охоронюване кримінальним законом суспільне відношення, на яке прямо і безпосередньо посягає суб'єкт кримінального правопорушення [52, с. 222]). Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення за думкою одних науковців є відносини, що забезпечують нормальну діяльність усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій [30, с. 13; 29, с. 37; 53, с. 15; 54, с. 45; 55, с. 15; 56, с. 31]. Інші ж правники розглядають основний безпосередній об'єкт ст. 112 КК України із погляду «безпеки» (що більш співвідноситься з родовим об'єктом розділу I Особливої частини КК України в якому ця стаття знаходиться). Так, основним безпосереднім об'єктом вважають безпеку (національну безпеку) держави у політичній сфері [57, с. 116; 58, с. 273; 36, с. 26-31; 59, с. 102; 60, с. 151]. А політичну сферу розкривають як здійснення

вищої державної влади, яка забезпечує для держави нормальне функціонування, а також у сфері діяльності політичних партій [58, с. 273].

Водночас, всі автори погоджуються, що обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 112 КК України є суспільні відносини у сфері забезпечення охорони життя людини [61, с. 279; 57, с. 116; 58, с. 273; 62, с. 215; 43, с. 175; 29, с. 37; 36, с. 31; 54, с. 45; 53, с. 15; 59, с. 102; 56, с. 31; 64, с. 213]. Важливим є те, що додатковий безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – життя осіб, що зазначені в ст. 112 КК України не можна вважати другорядним та ніби «обслуговуючою» ланкою для основного безпосереднього об'єкта. Адже, державна чи громадська діяльність з однієї сторони та власне життя суб'єкта такої законної діяльності з іншої, є взаємопов'язаними та рівноцінними для кримінально-правової охорони.

Однак, не все однозначно в юридичній літературі у зв'язку із визначенням основного і додаткового безпосередніх об'єктів посягання на життя державного чи громадського діяча. В дослідників постає справедливе питання, чи правильним є те, що життя і здоров'я людини стоїть на нижчому щаблі. Враховуючи світогляд гуманізму про людину як найвищу соціальну цінність, що власне задекларовано в Конституції України, науковці вважають, що основним безпосереднім об'єктом такого кримінального правопорушення повинні бути суспільні відносини, що забезпечують охорону життя людини. Так, Т. Луцький підкреслює, що виокремлення основного блага людини та громадянина (життя) як додаткового об'єкта нівелює цінність цього блага та виводить його з переліку пріоритетних об'єктів кримінально-правової охорони [65, с. 61]. Професор В. Смітєнко запропонував зарахувати вбивство державного чи громадського діяча до умисних вбивств з обтяжуючими обставинами. В цьому випадку додатковий безпосередній об'єкт посягання на життя державного або громадського діяча перетворюється на основний, що призводить до втрати специфічності цієї норми [66, с. 9]. Однак, при такій позиції відбувається зміна не тільки

об'єкта складу кримінального правопорушення, а також об'єктивної сторони, оскільки «умисне вбивство» та «посягання на життя» не є тотожними діяннями. Таку пропозицію рахуємо все таки недосконалою, оскільки двоїстий характер об'єкту даного кримінального правопорушення та приналежність до розділу I Особливої частини КК України («Злочини проти основ національної безпеки України») вказує на те, що кримінально-правова охорона державних діячів чи керівників політичних партій здійснюється саме через важливість їх діяльності. Посягання на їх життя – це ніби метод досягти інших цілей: загроза національній безпеці України, прагнення вплинути на державну владу, ослабити державу загалом. Це зокрема допомагає зрозуміти логіку законодавця та розмежувати соціально-політичні оцінки і кримінально-правову кваліфікацію посягань на життя державного чи громадського діяча від подібних до них за об'єктивною стороною загальних складів кримінальних правопорушень.

Це не єдиний випадок в КК України, коли законодавець ставить інші суспільні відносини у ієрархії прав вище права людини на життя. І мало не єдиним (і достатньо радикальним) рішенням такої правової «ситуації» є виключення всіх спеціальних норм із інших розділів Особливої частини КК України, окрім розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи».

Імпонуючою для мене є позиція науковців О. Сотули та О. Кияшка про те, що безпосереднім об'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча є «політична система України...» [67, с. 63; 40, с. 94]. З огляду на те, що політична система є комплексним явищем і включає в себе: 1) політичну (державну) владу; 2) політичні інститути; 3) політичну діяльність; 4) політичні відносини; 5) людину (як носія всіх видів політичної діяльності); 6) політичну культуру та ідеологію; 7) політико-правові норми.

Формуючи власну позицію з даного приводу вважаємо необхідним підкреслити зв'язок між державною і громадською діяльностями та національною безпекою держави. Пропонуємо внести зміни до ст. 112 КК України, а саме після слів «...вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською

діяльністю» додати «щодо забезпечення національної безпеки України».

Підсумуємо, що при посяганні на життя державного чи громадського діяча основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують безпеку політичної системи України зокрема через законну державну та громадську діяльність із гарантування державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України. Додатковим безпосереднім об'єктом є життя осіб, що вичерпно визначені в ст. 112 КК України.

Родовий об'єкт кримінального правопорушення, що передбачає відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер вчинене щодо державного чи громадського діяча (ч. 2 ст. 163 КК України), що міститься в розділі V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» в юридичній літературі досить одноставно окреслюють як «суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина» [32, с. 200; 34, с. 112; 68, с. 103; 37, с. 97]. Позиція зрозуміла, зупинятись детальніше не потрібно. Водночас, дещо необґрунтованим видається виділення саме цих декількох потерпілих (державний діяч, громадський діяч, журналіст) у кваліфікованих складах ст. 163 КК України, відсутня певна системність кримінально-правової охорони інших категорії так званих спеціальних потерпілих (судді, працівника правоохоронного органу тощо). Однак, це може виступати предметом окремого дослідження.

Також недоліком є відсутність посилення на зв'язок державного та громадського діяча з його законною діяльністю, яку власне покликано захищати таке положення кримінального закону. Не державного чи громадського діяча як будь-якого громадянина України, а саме порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції з метою яким-небудь способом вплинути на виконання їх повноважень. Такий зв'язок повинен бути окреслений (бо

інакше ця норма немає значення). Тому, вважаю необхідним викласти ч. 2 ст. 163 КК України в такій редакції: «...щодо державного чи громадського діяча у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю...».

Водночас, можливим видається рішення прибрати даний кваліфікований склад із ст. 163 КК України та віднести це посягання на державного чи громадського діяча (порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю) як окрему спеціальну норму в розділі XV Особливої частини КК України.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 163 КК України є суспільні відносини, що забезпечують загальне право людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [32, с. 200; 34, с. 112; 68, с. 130; 37, с. 97; 69, с. 301]. Посперечатись у даному визначенні причин немає, позиція в юридичній літературі доволі одноставна. Додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 163 КК України, водночас, потрібно виокремлювати охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують здійснення державним чи громадським діячем своєї державної чи громадської діяльності.

Що стосується наступних досліджуваних кримінальних правопорушень, а це: ст. 344 КК України – «Втручання у діяльність державного діяча», ст. 346 КК України – «Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча», ст. 351 КК України «Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради», ст. 351-1 КК України «Перешкоджання діяльності органу державного фінансового контролю, Рахункової палати, члена Рахункової палати», ст. 351-2 КК України «Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України», то родовий об'єкт цього переліку кримінальних правопорушень в науковій літературі викликає більше суперечок. Це, в тому числі, пов'язано з тим, що назва розділу

XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» змінилась в 2001 році з прийняттям чинного КК України. Бо в КК України 1960 року аналогічний розділ носив назву «Злочини проти порядку управління». Тому, є науковці, що відстоюють ідею, що родовим об'єктом слід вважати саме «порядок управління», інші ж автори – «авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян».

Прихильниками першої концепції («родовим об'єктом виступають суспільні відносини щодо забезпечення порядку управління») є зокрема А. Савченко і Ю. Шуляк [32, с. 266], В. Осадчий [70, с. 47], Ю. Дзюба [71, с. 440]. У той час, В. Кондратов [72, с. 148], Є. Стрельцов [73, с. 528-529] відстоюють другу позицію. Наголошуючи, що родовим об'єктом даної категорії кримінальних правопорушень є «група суспільних відносин, що формуються у сфері охорони авторитету й нормальної регламентованої законом діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян» [72, с. 148]. В. Кондратов аргументує це тим, що при вчиненні кримінальних правопорушень передбачених нормами розділу XV Особливої частини КК України, відбувається посягання на авторитет владних органів, а через авторитет – і на діяльність цих структур. Бо «управлінська діяльність неможлива без авторитету владних структур» [72, с. 148].

Популярним в юридичній літературі є також уявлення про родовий об'єкт даних кримінальних правопорушень як суспільних відносин між фізичними особами з одного боку та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян з іншого, які виникають у зв'язку зі здійсненням останніми своїх адміністративно-розпорядчих функцій [37, с. 226; 56, с. 447]. Таке роз'яснення по суті є визначенням поняття «управлінські відносини» і не підходить для визначення родового об'єкта даних кримінальних правопорушень.

Вважаємо, родовим об'єктом кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 344,

346, 351, 351-1, 351-2 КК України є суспільні відносини, що забезпечують авторитет органів державної влади та об'єднань громадян (в частині ст. 346 КК України) в процесі їх законної діяльності. Оскільки, авторитетом органів державної влади визначаємо їхню здатність забезпечувати законність, справедливість і ефективність у вирішенні питань, що стосуються життєво важливих аспектів функціонування держави.

Якщо звертати увагу на безпосередні об'єкти складів кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 344, 346, 351, 351-1, 351-2 КК України то ними є суспільні відносини, що забезпечують нормальну законну діяльність виокремлених в статтях органів чи посадових осіб (ст. 344 КК України – державного діяча, ст. 346 КК України – державного та громадського діяча, ст. 351 КК України – народного депутата України, ст. 351-1 КК України – Рахункової палати України та її членів, ст. 351-2 КК України – Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та їх членів). Виникають сумніви про доречність вживання терміну «нормальна діяльність» в контексті розуміння безпосереднього об'єкта. Тлумачний словник дає підказку, що «нормальний» – «який не має відхилення від норми; який відповідає загальноприйнятим нормам, установленим вимогам та ін.» [49, с. 443]. З цього висновуємо, що можна використовувати в окресленні безпосереднього об'єкта ст. ст. 344, 346, 351, 351-1, 351-2 КК України словосполучення «нормальна діяльність», бо воно несе саме те змістове навантаження, що закладав законодавець.

Повертаючись до питання, яке було поставлене в статті раніше. Звісно, із позиції системного підходу ідеальним видається упорядкування кримінальних правопорушень пов'язаних із охороною діяльності державних і громадських діячів в межах одного розділу Особливої частини КК України з визначенням об'єкту спільного для всіх складів цих кримінальних правопорушень. Це давало би повне та комплексне уявлення про кримінально-правову охорону державної та громадської діяльності в Україні, просте для розуміння. Однак, це суперечить існуючим уявленням про об'єкт складу кримінального правопорушення, принципам його поділу на види

і організацію КК України загалом. Тому, на даний час, це не є доцільним.

Висновки. Проаналізовано кримінальні правопорушення, що передбачають відповідальність за посягання на діяльність державних та громадських діячів в Україні, а саме виокремлено ст. 112, ч. 2 ст. 163, ст. 344, ст. 346, ст. 351, ст. 351-1, ст. 351-2 КК України, в розрізі дослідження об'єктів складів цих правопорушень. В результаті узагальнення літератури та авторських ідей запропоноване таке. Родовим об'єктом кримінального правопорушення передбаченого ст. 112 КК України є суспільні відносини, які забезпечують захищеність основних національних інтересів України: державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших від реальних та потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру. Основним безпосереднім об'єктом вказаного злочину є суспільні відносини, що забезпечують безпеку політичної системи України, зокрема, через законну державну та громадську діяльність із гарантування державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України. Додатковим безпосереднім об'єктом є життя осіб, що вичерпно визначені в ст. 112 КК України. Дослідженням встановлено, що національна безпека як стан, досягнутий в результаті цілеспрямованих заходів держави із забезпечення поліпшення внутрішньої і зовнішньої безпеки, а також підвищення загальної здатності та готовності до виявлення, запобігання, подолання загроз національним інтересам. Її слід розцінювати одночасно як так званий стан захищеності і як діяльність із забезпечення цього стану. Родовим об'єктом складу кримінального право-

порушення передбаченого ч. 2 ст. 163 КК України виступають суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. Основним безпосереднім об'єктом складу вказаного кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують загальне право людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Додатковим безпосереднім об'єктом – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують здійснення державним чи громадськими діячами своєї державної чи громадської діяльності. Підсумовано, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 344, 346, 351, 351-1, 351-2 КК України є суспільні відносини, що забезпечують авторитет органів державної влади та об'єднань громадян (щодо громадського діяча в ст. 346 КК України) в процесі здійснення їх законної діяльності, а їх безпосередні об'єкти полягають в суспільних відносинах, що забезпечують нормальну законну діяльність виокремлених в статтях органів чи посадових осіб (ст. 344 КК України – державного діяча, ст. 346 КК України – державного та громадського діяча, ст. 351 КК України – народного депутата України, ст. 351-1 КК України – Рахункової палати України та її членів, ст. 351-2 КК України – Вищої ради правосуддя і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та їх членів). Окрім цього, запропоновано внести зміни до статті 112 КК України, а саме після слів «...вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю» додати «щодо забезпечення національної безпеки України». А також викласти ч. 2 ст. 163 КК України в такій редакції: «...щодо державних чи політичних діячів у зв'язку з їх державною чи політичною діяльністю...».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. №2341-III / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 24.06.2024).
2. Текст нового Кримінального кодексу України : проект станом на 16.06.2024. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/06/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-16-06-2024.pdf> (дата звернення 24.06.2024).
3. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків, 2016. 256 с.
4. Тацій В., Пономаренко Ю. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 207–210.

5. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : курс лекцій. Київ, 2001. 432 с.
6. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ, 2000. 771 с.
7. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навчальний посібник. Київ, 2006. 568 с.
8. Горбачевський В. Я. Кримінальне право України: теоретичний курс та практикум : навчальний посібник. Київ, 2005. 378 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Александров та ін. ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ, 2004. 352 с.
10. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків, 2010. 456 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів ; за ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, 2021. 452 с.
12. Туляков В. О., Мирошниченко Н. А., Балобанова Д. О. Кримінальне право України. Загальна частина: текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність : навчальний посібник. Одеса, 2014. 128 с.
13. Борисов В. І., Пащенко О. О. Злочини проти безпеки виробництва: Поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної та радіаційної безпеки : монографія. Харків, 2006. 224 с.
14. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав : монографія / за заг. ред. В.П. Тихого. Харків, 2008. 344 с.
15. Тихий В. П. Актуальні питання застосування і вдосконалення кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти громадської безпеки. *Право України*. 2010. № 9. С. 25–30.
16. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова; Харків. 2020. 428 с.
17. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства. Харків, 1994. 640 с.
18. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів та ін. ; за заг. ред. П.С. Матишевського та ін. Київ, 1997. 512 с.
19. Фесенко Є. В. Проблеми структури об'єкта як елемент складу злочину. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1. С. 234–236.
20. Баулін Ю. В. Загальні підходи до побудови Особливої частини проекту КК України. *Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 20–23 жовтня 2021 р. Харків, 2022. С. 11–15.
21. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник ; вид. 3-те, доп. і перероб. Одеса, 2017. 468 с.
22. Самощенко І. В. Кримінальна відповідальність за погрозу в кримінальному праві України (поняття, види, спірні питання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1997, 222 с.
23. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ, 2006. 573 с.
24. Костенко О. М. Роль доктрини в кримінальному праві. *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку (Випуск 1)* : матеріали міжвузівської наукової студентської конференції, м. Косів, 30 січня – 2 лютого 2000 р. Косів, 2000.
25. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і Безпека*. 2002. № 1. С. 81–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2002_1_20 (дата звернення: 20.06.2024).
26. Туляков В. О. Виктемологические проблемы применения нового Уголовного кодекса. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 25 - 26 жовтня 2001 р. Харків, 2002. С. 234–237.
27. Павленко Т. А. Об'єкт злочину в доктрині кримінального права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3. С. 92–102.

28. Ємельянов В. П. Дискусійні питання щодо визначення об'єкту злочину у кримінально-правовій науці. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 16. С. 172–182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_16_17 (дата звернення: 20.06.2024).
29. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В.Я. Тацій та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків, 2020. 768 с.
30. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків, 2013. Т. 2. 1040 с.
31. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів : навчальний посібник ; за заг. ред. О.М. Джужи. вид. 2-ге доп. та перероб. Київ, 2011. 392 с.
32. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та особлива частини (у схематичних діаграмах) : навчальний посібник. Київ, 2015. 312 с.
33. Кримінальне право України: теоретичний курс та практикум : навчальний посібник / за заг. ред. В.Я. Горбачевського. Київ, 2005. 378 с.
34. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Сухонос В. В та ін. ; за заг. ред. В.В. Сухоноса. Суми, 2020. 672 с.
35. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Топчія, Ірпінь, 2021. 411 с.
36. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Київ, 2013. 786 с.
37. Плужнік О. І. Кримінальне право України. Особлива частина (конспект лекцій) : навчальний посібник. Одеса, 2013. 336 с.
38. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.06.2024).
39. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 20.06.2024).
40. Кияшко О. О. Посягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Одеса, 2019. 289 с.
41. Боровенко В. М. Злочини, що посягають на національну безпеку України. *Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 20–23 жовтня 2021 р. Харків, 2022. С. 209–211.
42. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.06.2024).
43. Kim R. Holmes. What Is National Security? *2015 Index of U.S. military strength. The heritage foundation*. 2015. P. 17–26.
44. Чуваков О. А. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 18 грудня 2015 р. Одеса, 2015. С. 39–43.
45. Чуйко З. Д. Питання конституційних засад національної безпеки в Україні. *Вісник Акад. правових наук України*. 2008. № 3 (54). С. 137–139.
46. Makinda, Samuel M. Sovereignty and Global Security, *Security Dialogue. Sage Publications*. 1998, Vol. 29(3). P. 281–292.
47. Мельник О. В. Розуміння категорії "національна безпека" у вітчизняному та зарубіжному правознавстві. *Держава і право*. 2007. № 38. С. 147–153.
48. Національна безпека України: історія і сучасність : монографія / О. С. Бодрук та ін. Київ, 1993. 244 с.
49. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1978. URL: <https://sum11.com.ua/> (дата звернення: 20.06.2024).
50. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / за ред. Ю.С. Шемшученко. Київ, 2017. 576 с.

51. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. Луганськ, 2014. 240 с.
52. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навчальний посібник. Київ, 2006. 568 с.
53. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник. Київ, 2012. 330 с.
54. Хохлова І. В., Шем'яков О. П. Кримінальне право України (Особлива частина) : навчальний посібник. Київ, 2006. 688 с.
55. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків, 2009. 496 с.
56. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-є вид., перероб. і допов. Київ, 2007. 624 с.
57. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ, 2016. 528 с.
58. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ, 2012. 1316 с.
59. Кузнецов В.О., Стрельбицький М.П., Гіжевський В.К. Кримінальне право України : Загальна та Особлива частини : навчальний посібник. Київ, 2005. 380 с.
60. Ліпкан В.А., Діордіца І.В. Національна безпека України : кримінально-правова охорона : навчальний посібник. Київ, 2007. 292 с.
61. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ, 2017. 1104 с.
62. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. С.С. Яценка. Київ, 2005. 848 с.
63. Коржанський М.Й. *Науковий* коментар Кримінального кодексу України. Київ, 2001. 656 с.
64. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України станом на 18 січня 2022 року / за заг. ред. І.М. Копотуна. Київ, 2022. 932 с.
65. Луцький Т.М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті іншій особі : дис. ... докт. філос. : 081 «Право». Львів, 2021. 385 с.
66. Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В. М. Смітєнком, який був підготовлений за завданням Комісії (тепер Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О. Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні). *Іменем закону*. 16 травня 1997 року. № 20. С. 1–16.
67. Сотула О.С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 201 с.
68. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків, 2010. 608 с.
69. Кондратов Д. Ю. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 163 КК України. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 298–302. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_6 (дата звернення: 23.06.2024).
70. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія. Київ, 2004. 336 с.
71. Дзюба Ю. В. Система злочинів проти авторитету державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян у чинному Кримінальному кодексі України: шляхи реформування. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 17-19 жовтня 2019 р. Харків, 2019. С. 440–442.
72. Кондратов В. Г. Об'єкт злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. №1. С. 146–151.
73. Кримінальне право України. Загальна і Особлива частини : підручник / під ред. Є.Л. Стрельцова. Харків, 2002. 672 с.